

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગિક બુદ્ધિનો કેટલાંક ચલોના સંદર્ભમાં અભ્યાસ

રજનીકાંત જી. પરમાર

રીસર્ચ સ્કોલર, શિક્ષણશાસ્ત્ર, સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી, વઢવાણ

ડૉ. જગદીશ કે. રણોદરા

અસોસિએટ પ્રોફેસર, શિક્ષણશાસ્ત્ર, સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી, વઢવાણ

પ્રસ્તાવના

સંવેગને આપણે અંગ્રેજી શબ્દ **emotion** ના પર્યાય તરીકે વાપરીએ છીએ. તેનો અર્થ થાય છે શુદ્ધ કરવું કે ઉથલપાથલ કરવું. લીન્ડસે સંવેગની વ્યાખ્યા આપતા કહે છે કે સંવેગ એ આત્યંતિક ક્રિયાશીલતાની અવસ્થા છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં શિક્ષણનું મહત્વ વધવા લાગ્યું છે. 21મી સદીએ જ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની સદી ગણાય છે. આજના સમયે અભ્યાસાર્થે આવતા વિદ્યાર્થીઓની કેટલીક જરૂરીયાતો હોય છે. આ વિદ્યાર્થીઓનો વિકાસ થાય તે જરૂરી છે અને તેના માટે શિક્ષકોએ સહાન રહેવું જોઈએ. મનોવૈજ્ઞાનિકો જણાવે છે કે સફળતા નક્કી કરવાના પરિબલોમાં બુદ્ધિઆંકનો હિસ્સો માત્ર 20% છે અને સફળતા માટે અન્ય પરિબલોનો 80% ફાળો છે. આ અન્ય પરિબલો પૈકીનું એક પરિબલ સાંવેગિક બુદ્ધિ છે. માનવી દિવસ દરમિયાન સતત કોઈને કોઈ પ્રકારની લાગણી કે સંવેદનો અનુભવતો હોય છે. ચિંતા, ભય, આનંદ, ઉત્સાહ, નિરાશા વગેરે જેવા અનેક સંવેદનો વ્યક્તિ અનુભવતી હોય છે. આ સંવેદનો વ્યક્તિના કાર્ય કે અને તેના અન્ય સાથેના સંબંધ પર અસર કરતા હોય છે. આમ વ્યક્તિના કોઈ કાર્ય કે અન્ય સાથેના સંબંધમાં

સફળતા કે નિષ્ફળતાનો આધાર વ્યક્તિ કયા પ્રકારના સંવેગો અનુભવે છે તેના પર રહેલો છે. આથી વ્યક્તિએ પોતાના સંવેગ ઓળખી આ સંવેગો પોતાની કાર્યક્ષમતા પર કઈ રીતે અસર કરે છે તે તથા નકારાત્મક સંવેગોનું નિયંત્રણ કરી હકારાત્મક સંવેગોને યોગ્ય રીતે પ્રદર્શિત કરવાની આવડત કે ક્ષમતા કેળવવી જોઈએ. વ્યક્તિની આ પ્રકારની આવડત કે ક્ષમતાને પ્રવર્તમાન સમયમાં મનોવૈજ્ઞાનિકો સાંવેગિક બુદ્ધિ નામ આપે છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં સામાજિક બુદ્ધિને વ્યક્તિની સફળતા માટે ખૂબ જ મહત્વની ગણવામાં આવે છે. શિક્ષણના સંદર્ભમાં વિચારીએ તો શિક્ષક ઘરેથી શાળાએ જાય ત્યારે તેકુટુંબ સાથે સંકળાયેલી લાગણીઓ લઈને જ શાળાએ જાય છે. આ લાગણીઓ સાથે તેના શિક્ષણના કાર્ય પર ઓછા વતા પ્રમાણમાં અસર કરે છે. એ જ રીતે શાળાકીય પરિબળ કે પરિસ્થિતિ સાથે સંકળાયેલ લાગણી પર ઓછા વતા પ્રમાણમાં અસર કરે છે. આ જ બાબત શિક્ષણના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં એટલી જ સાચી છે શિક્ષક તેની આ લાગણી અને સંવેગો તેના શૈક્ષણિક વ્યવસાય પર કેવી અસર કરે છે તે જાણવા સંશોધકે પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાંવેગિક બુદ્ધિ સંકલ્પના વિકાસની ઐતિહાસિક ભૂમિકા

પ્રવર્તમાન સમયમાં સાંવેગિક બુદ્ધિ સંકલ્પના મનોવૈજ્ઞાનિકો, શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને સામાન્ય લોકો માટે રસનો મુખ્ય વિષય અમેરિકન મનોવૈજ્ઞાનિક ડેનિયલ ગોલમેનના પુસ્તક ઈમોશનલ ઇન્ટેલિજન્સ (1995)ના પ્રકાશન પછી બન્યો. પરંતુ આ સંકલ્પના ઘડતરના મૂળ 19મી અને ૨૦મી સદીના સંશોધકોના સંશોધનોના પરિણામોમાં રહેલા છે.

સાંવેગિકબુદ્ધિની સંકલ્પના

સંવેગો એ આપણા જીવન તંદુરસ્ત જીવન માટે અનિવાર્ય છે. કોઈપણ ઉદ્દીપન, ઘટના પરિસ્થિતિ કે અન્ય વ્યક્તિની વર્તણૂક પ્રત્યે વ્યક્તિ ચોક્કસ રીતે વિચારે છે. તે જે રીતે વિચારે તે પ્રકારે તે ચોક્કસ પ્રકારના સંવેગો અનુભવે છે. આ સંવેગો મુજબ તેમાં કેટલાક શારીરિક તેમજ માનસિક અથવા આંતરિક કે બાહ્ય ફેરફાર થાય છે. સાંવેગિક બુદ્ધિ એ આ સંવેગોની ઓળખ, નિયંત્રણ અને સંવેગોનો સંબંધોના વિકાસ માટે ઉપયોગ કરવા બાબતની ક્ષમતા છે.

डेनियल गोलमेन(1998) गोलमेन आ व्याख्यामां “सांवेगिक बुद्धिने आपला पोताना अने अन्यना संवेगोने ओणभवा माटेनी, आपलाने प्रेरित करवा माटेनी अने आपलामां तथा आपला संबंधोमां संवेगोने योग्य रीते नियंत्रित करवा माटेनी क्षमता तरीके वर्णवे छे.”

भेथु अनेअन्य(2002)नामते“सांवेगिक बुद्धि अे संवेगोने ओणभवा माटेनी,संवेगोने व्यक्त करवा माटेनी, संवेगोने समजवा माटेनी तथा पोतानामां अने अन्यमां उकारात्मक अने नकारात्मक भंने प्रकारना संवेगोनुं नियंत्रण करवानी शक्ति छे.”

हेतुओ

- (1) शिक्षकोनी जातीयता आधारितशिक्षकोनी सांवगिक बुद्धि जाणवी.
- (2) शिक्षणनाअनुभवनाआधारेशिक्षकोनीसांवगिक बुद्धि जाणवी.
- (3) शाणाना प्रकारना आधारे शिक्षकोनी सांवगिक बुद्धि जाणवी.

अल्यासनी पद्धति

प्रस्तुत अल्यास माटे संशोधके वर्णनात्मक संशोधन पैकी सर्वेक्षण पद्धति पसंद करेल हती. अने प्रस्तुत अल्यासमां सर्वेक्षण पद्धतिनो उपयोग थयो हतो.

व्यापविश्व

प्रस्तुतअल्यासमाटेनुंव्यापविश्व तरीके अमदावाड शहेरनी गुजराती माध्यमनी सरकारी अने जानगी प्राथमिक शाणानो पसंद करवामां आवी हती.

नमूना

प्रस्तुत संशोधनमां माहिती अेकत्रित करवा माटे अमदावाड शहेरनी पसंदगी करवामां आवी हती. सहेतुक नमूना पद्धतिथी अमदावाड शहेरने पसंद करवामां आव्यो हतो. जेमांथी स्तरीकृत रीते नमूना पद्धतिने आधारे पसंदगी करवामां आवी हती. आम कुल 100 जेटला शिक्षकोनी पसंदगी करवामां आवी हती.

अध्यासना यलो

क्रम नंबर	यलनुं नाम	यलनो प्रकार	यलनी कक्षा
1	जातियता	स्वतंत्र	➤ शिक्षक ➤ शिक्षिका
2	शिक्षणानो अनुभव	स्वतंत्र	➤ 10 वर्षकेतेथीओछुं ➤ 10 वर्षकेतेथीवधु
3	शाणानो प्रकार	स्वतंत्र	➤ सरकारी ➤ ખાનગી
3	शिक्षकोअे सांवेगीक बुद्धि पर मेणवेला प्राप्तांक	परतंत्र यल	➤ सांवेगीक बुद्धि

सारणीनंबर 1

उपकरण

वर्तमान अध्यासना संशोधके माहिती अेकत्र करवाना साधन तरीकेप्रश्नावलीनो उपयोग कर्यो छे.आ प्रश्नावलीदोंगा(1997)अेडेनियल गोलमेनने टांकता सांवेगीक बुद्धिना आपेला घटकोने ध्यानमां राभीने तैयार कर्युं हतां. जेमां नीये मुजबना घटकोने अनुलक्षीने विधानो मूकवामां आव्यां हतां. (1) स्वजागृति(2) मनोदशानुं व्यवस्थापन (3) स्व-प्रेरणा (4) आवेश- नियंत्रण(5)लोक कौशल्यो. आम पांय घटकोने आधारे सांवेगीक बुद्धि मापंडनी रचना करवामां आवी हती. आ मापंड त्रिभिंदु प्रकारनो तैयार करवामां आव्यो हतो;जेमां संमत,तटस्थ,असंमत अेम त्रिभिंदुमां उत्तरदाताओअे प्रतियार आपवानो हतो.

उत्कल्पनाओ

Ho₁ प्राथमिकशाणानाशिक्षकोअनेशिक्षिकाओनी सांवेगीक बुद्धिमापंड परना सरेरश प्राप्तांकोवस्ये सार्थक तज्ञापत नहीं होय.

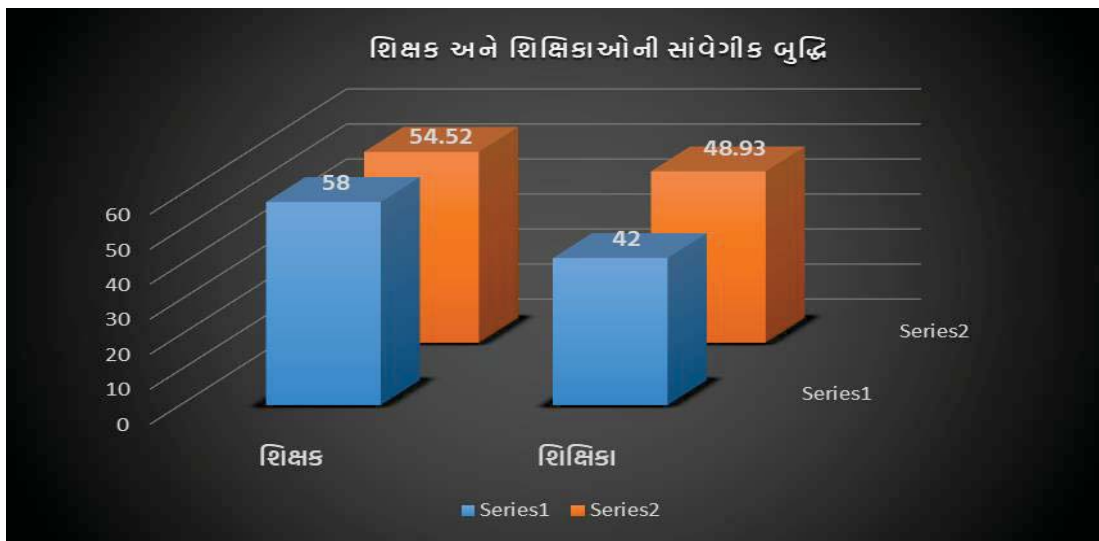
Ho₂ 10 વર્ષ કે તેથી ઓછું અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ અને 10 વર્ષ કે તેથી વધુ અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ ધરાવતા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

Ho₃ સરકારી અને ખાનગી શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

સારણી નંબર 2

શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિઓની સાર્થકતાનો તફાવત દર્શાવતી સારણી

ચલ	સંખ્યા	મધ્યક	પ્રમાણ વિચલન	પ્રમાણભૂલ	t - ગુણોત્તર
શિક્ષક	58	54.52	17.52	2.30	1.29
શિક્ષિકા	42	48.93	23.46		

શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિઓની સાર્થકતાનો આલેખ ક્રમાંક 1

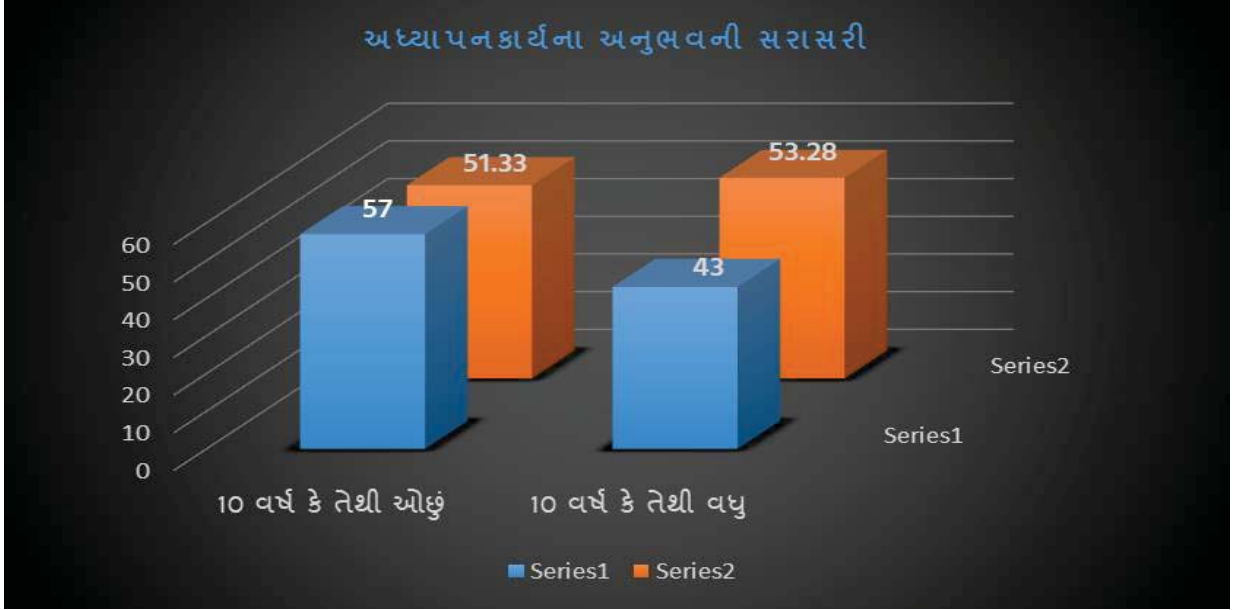

ઉપરોક્ત સારણી 2 અને આલેખ ક્રમાંક 1 નું અવલોકન કરતાં જોવા મળે છે કે શિક્ષક અને શિક્ષિકાના સાંવેગીકબુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશપ્રાપ્તકોનો મધ્યક 54.52 અને 48.93 મળ્યો છે. જેનું t -મૂલ્ય 1.29 પ્રાપ્ત થયું છે. 0.05 અને 0.01 કક્ષાએ પ્રાપ્ત t મૂલ્ય સારણિયન મૂલ્ય કરતાં ઓછું છે. આથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય નો અસ્વીકાર થતો નથી. આથી કહી શકાય કે શિક્ષક તથા શિક્ષિકાઓની સાંવેગીક બુદ્ધિ સમાન છે.

સારણી નંબર 3

10 વર્ષ કે તેથી ઓછું અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ અને 10 વર્ષ કે તેથી વધુ અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ ધરાવતા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તકોની સાર્થકતાનો તફાવત દર્શાવતી સારણી

અનુભવ	સંખ્યા	મધ્યક	પ્રમાણ વિચલન	પ્રમાણભૂલ	t - ગુણોત્તર
10 વર્ષ કે તેથી ઓછું	57	51.33	19.11	2.53	0.45
10 વર્ષ કે તેથી વધુ	43	53.28	21.98		

10 વર્ષ કે તેથી ઓછું અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ અને 10 વર્ષ કે તેથી વધુ અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ ધરાવતા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તકો પ્રાપ્તકોની સાર્થકતાનો આલેખ ક્રમાંક 2

ઉપરોક્ત સારણી 2 અને આલેખ ક્રમાંક 2 નું અવલોકન કરતાં જોવા મળે છે કે શિક્ષક અને શિક્ષિકાની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તકોનો મધ્યક 51.33 અને 53.28 મળ્યો છે. જેનું t-મૂલ્ય 0.45 પ્રાપ્ત થયું છે. 0.05 અને 0.01 કક્ષાએ પ્રાપ્ત t મૂલ્ય સારણિયન મૂલ્ય કરતાં ઓછું છે. આથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના 10 વર્ષ કે તેથી ઓછું અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ અને 10 વર્ષ કે તેથી વધુ અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ ધરાવતા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.નો અસ્વીકાર થતો નથી. આથી કહી શકાય કે 10 વર્ષ કે તેથી ઓછું અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ અને 10 વર્ષ કે તેથી વધુ અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ ધરાવતા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ સમાન છે.

સારણી નંબર 4

સરકારી અને ખાનગી શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગિક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિઓની સાર્થકતાનો તફાવત દર્શાવતી સારણી

શાળાનો પ્રકાર	સંખ્યા	મધ્યક	પ્રમાણ વિચલન	પ્રમાણભૂલ	t - ગુણોત્તર
સરકારી	50	30.95	2.10	0.35	0.72
ખાનગી	50	30.6	2.70		

સરકારી અને ખાનગીપ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગિક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિઓની સાર્થકતાનોઆલેખ ક્રમાંક 3

ઉપરોક્ત સારણીનંબર 4 અને આલેખ ક્રમાંક 3નું અવલોકન કરતાં જોવા મળે છે કે શિક્ષક અને શિક્ષિકાના સાંવેગિક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિઓનો મધ્યક 30.95 અને 30.6 મળ્યો છે. જેનું t-મૂલ્ય 0.72 પ્રાપ્ત થયું છે. 0.05 અને 0.01 કક્ષાએ પ્રાપ્ત t- મૂલ્ય સારણિયન મૂલ્ય કરતાં ઓછું છે. આથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના

सरकारी अने ખાનગી શાળાના શિક્ષકોની સામવેદિક બુદ્ધિ માપદંડ પરના સરેરાશ પ્રાપ્તતાંકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય નો અસ્વીકાર થતો નથી. આથી કહી શકાય કે સરકારી શાળાના શિક્ષક તથા ખાનગી શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ સમાન છે.

તારણો

- પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓની સાંવેગીક બુદ્ધિ સમાન છે.
- 10 વર્ષ કે તેથી ઓછું અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ અને 10 વર્ષ કે તેથી વધુ અધ્યાપન કાર્યનો અનુભવ ધરાવતા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ સમાન છે.
- સરકારી અને ખાનગી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની સાંવેગીક બુદ્ધિ સમાન છે.

संदर्भ सूचि

- Goleman Danil (1998) Working with Emotional Intelligence. New York: BantamBook.
- Matthews, G., M. Zeidner & R. Roberts. (2002). Emotional intelligence: Science and myth. London: The MIT Press
- ઉચાટ, ડી. એ. (2009). શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર. રાજકોટ: સાહિત્ય મુદ્રણાલય
- ઉચાટ, ડી. એ. શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર (દ્વિતીય આવૃત્તિ). રાજકોટ: પારસ પ્રકાશન
- દેસાઈ, કે. જી. અને આર. પી. શાહ અને અન્ય (1992). શૈક્ષણિક પરિભાષા અને વિભાવના. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ
- ઈંગા, એન. એસ. (1995). અધ્યાપન મનોવિજ્ઞાન રાજકોટ: નિજિજન સાયકો સેન્ટર
- પટેલ, આર. એસ. (2012). સંશોધનની પાયાની સંકલ્પનાઓ (દ્વિતીય આવૃત્તિ) અમદાવાદ: જય પબ્લિકેશન
- પારેખ, બી. યુ. (1994). શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ